

MO'G'ULLAR VA TEMURIYLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA DINIY BAG'RIKENGLIKNING TARIXIY EVOLYUTSIYASI

Kenjayev Sardor Nurmurod o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası mustaqil izlanuvchisi tarix fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent.

+998931445555. sardorkenjayev46@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada mo'g'ullar va Temuriylar hukmronligi davrida diniy bag'rikenglikning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ahamiyati tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqolada mo'g'ullar davrida turli diniy konfessiyalar, jumladan islom, xristianlik, buddaviylik va mahalliy e'tiqod vakillariga nisbatan yuritilgan siyosat hamda uning davlat boshqaruvidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, Amir Temur va Temuriylar davrida diniy bag'rikenglik tamoyillarining davom ettirilishi, turli din vakillarining jamiyat hayotidagi ishtiroki va konfessiyalararo munosabatlarning o'ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: bag'rikenglik, mo'g'ullar, temuriylar, islom, xristianlik, buddaviylik, konfessiya, evolyutsiya, diplomatiya, tolerantlik.

Chingizxon davrida deyarli barcha dinlar, buddizmdan tortib sharqiy xristianlik va moniylikdan tortib islomgacha o'z tarafdorlariga ega edi. Kelishmovchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun Chingizxon, garchi o'zi tangrichi bo'lsa-da, to'la e'tiqod erkinligini ta'minlovchi institut ta'sis etdi. Uning hukmronligi davrida barcha diniy yetakchilar soliqlar va davlat xizmatidan ozod qilingan. Mo'g'ul imperatorlari ruhoniylar o'rtasida diniy bahslar bo'yicha musobaqalar o'tkazib, katta auditoriyani to'plaganlar. Chingizxonning buddaviylar (toyin), xristianlar (erke'yud), daoslar (syanshen) va musulmonlarni (dashmad) soliq to'lashdan ozod qilish to'g'risidagi farmoni uning vorislari tomonidan 1368-yilda Yuan sulolasi qulagunga qadar amal qildi. Etvudning so'zlariga ko'ra, barcha farmonlarda bir xil ta'rif ishlatilgan va Chingizxon birinchi bo'lib soliqlardan ozod qilish to'g'risida farmon chiqargan deb da'vo qilingan. Yaxshi saqlanib qolgan misol - 1261-yilda Xubilayxonning Shaolin monastiri nozirini tayinlash to'g'risidagi mo'g'ul tilidagi farmoni. Mo'g'ul imperiyasida buddist, nasroniy, konfutsiy, daos va musulmon ruhoniylari, rohiblari va olimlari (keyinchalik yahudiy ruhoniylari) dastlab barcha turdagi soliqlar va majburiy ishlardan ozod qilingan. Biroq, 1264-yilda Xubilay faqat Xitoyda savdo va qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi ruhoniylarga soliq solgan, Jonibek esa 1342-yilda Rossiyadagi pravoslav cherkovi uchun qisqa muddatga soliq joriy qilgan, ammo 1347-yilda unga soliqdan ozod qilingan maqomini qaytargan.

Juvayniyning soʻzlariga koʻra, Chingizxon Xorazmni zabt etish paytida musulmonlarga eʼtiqod erkinligini berib, "takbir va azon aytishga ruxsat bergan." Biroq, Rashiduddin taʼkidlashicha, Chingizxon halol kesishni taqiqlagan holatlar ham boʻlgan. Xubilayxon 1280-yilda musulmonlar ziyofatda ovqat yeyishdan bosh tortganidan keyin bu farmonni qayta tikladi. Goʻshtni halol kesish va xatna qilishni taqiqladi. Xubilayxonning farmoni oʻn yildan keyin bekor qilindi. 1221-yilda Chingizxon Afgʻonistonda Vohiduddin bilan uchrashib, undan islom paygʻambari Muhammad moʻgʻul istilochisining kelishini bashorat qilgan-qilmaganini soʻraydi. Avvaliga Chingizxon Vohiduddindan mamnun boʻldi, lekin keyin uni xizmatdan chetlatdi, chunki u Chingizxon tomonidan uyushtirilgan ommaviy qirgʻinlarni qoralab, shunday dedi: "Men seni dono va mulohazali odam deb hisoblardim, lekin sening soʻzlaringdan menga sening toʻliq tushunchaga ega emasliging va aqling cheklanganligi ayon boʻldi".

Amir Temur hukmronligi davrida barcha din vakillari ahillikda yashaganliklari, Temur qoʻshinida turli eʼtiqoddagi kishilar boʻlganligini oʻsha davr tarixchilarining asarlaridagi maʼlumotlar tasdiqlaydi. Jumladan, Ibn Arabshoh oʻzining "Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur" ("Temur tarixida taqdir ajoyibotlari") asarida: "Temur askarlari ichida butparast turklar, olovga sajda qiluvchi majusiy ajamlar, kohinlaru, sehrgarlar, zolimlaru munkirlar bor edi. Butparastlar (oʻz) sanamlarini koʻtarib yurar, kohinlar esa kalomlarini sajʼ bilan ifoda qilardilar. Ushbu maʼlumotlardan Amir Temur askarlari ichida turli din vakillari, jumladan, xristianlar ham mavjud boʻlganligini anglash qiyin emas. Albatta, Ibn Arabshoh Amir Temurga boʻlgan nafratini ham yashirib oʻtirmaydi. Temuriylar davlatida xristianlikka alohida eʼtibor mavjud boʻlganligini Gʻarb olamida Amir Temurning uchinchi oʻgʻli Mironshoh "xristian dinining homiysi" sifatida mashhur boʻlganligi fakti ham isbotlaydi. Amir Temur askarlari orasida xristianlarning boʻlganligini bejizga emas. Chunki, oʻsha davrlarda papalar tomonidan joʻnatilgan missionerlar ayrim koʻchmanchi hayot tarzida umrguzaronlik qiluvchi qabilalar orasida xristianlikni yoyishga muvaffaq boʻlgan edilar. Oʻsha davrda qandaydir Ioann Yelemozina ismli ruhoni tomonidan chop etilgan "Liber historiarum" asari bu haqda bizga qiziqarli maʼlumotlarni beradi. Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqib, Amir Temur hukmronligi davrida xristian dini Markaziy Osiyo, Eron mintaqalarida mavjud boʻlib, ularga nisbatan hech qanday diniy va siyosiy taʼqib olib borilmagan, deya xulosa chiqarish mumkin.

Moʻgʻullar va temuriy hukmdorlar diplomatiyasida dinlararo bagʻrikenglik munosabatlari davlat boshqaruvi va xalqaro aloqalarning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon boʻlgan. Tarixiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, Chingizxon va uning vorislari, shuningdek Amir Temur hamda temuriy hukmdorlar turli diniy eʼtiqod vakillari bilan munosabatlarda murosaga asoslangan siyosat yuritishga intilganlar. Bunday yondashuv koʻp millatli va koʻp konfessiyali hududlarni boshqarishda

siyosiy barqarorlikni ta'minlash, savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Shuningdek, adabiyotlar tahlili natijalari mo'g'ullar va temuriylar davrida diniy bag'rikenglik faqat ma'naviy qadriyat emas, balki davlat manfaatlariga xizmat qiluvchi muhim diplomatik vosita bo'lganligini ko'rsatadi. Turli din vakillarining huquqlarini e'tirof etish, xalqaro savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash, xorijiy davlatlar bilan barqaror aloqalar o'rnatish kabi omillar bag'rikenglik siyosatining amaliy natijalari sifatida namoyon bo'lgan. Umuman olganda, mo'g'ullar va temuriy hukmdorlar diplomatiyasidagi dinlararo bag'rikenglik tajribasi Markaziy Osiyo diplomatiya tarixining muhim sahifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur tarixiy tajriba bugungi globallashuv sharoitida turli din va madaniyat vakillari o'rtasida o'zaro hurmat, hamkorlik va totuvlikni rivojlantirishda muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu masalani yanada chuqurroq o'rganish tarixshunoslik, dinshunoslik va xalqaro munosabatlar yo'nalishlaridagi ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Крадин Н. Н., Скрынникова Т. Д. Империя Чингис-хана. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2006. — 557 с.
2. Мэн Джон. Чингисхан. Жизнь, смерть и воскрешение / Пер. с англ. В. Артёмова. — М.: Эксмо, 2006. — 416 с.
3. Kenjayev S.N. Temuriylar davrida dinlararo munosabat // Yoshlar va ilm-fan. Ilmiy ommabop, o'quv-metodik va ma'naviy-ma'rifiy jurnal. 1-SON. 06.05.2024. 97-101-b.
4. Kenjayev S.N. Sohibqiron Amir Temur diplomatiyasida diniy bag'ikenglik munosabatlari // Sohibqiron Amir Temur buyuk sarkarda, davlat arbobi, ilm-fan va madaniyat homiysi / [Matn]: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya -Buxoro : "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2026. - 446 b. (109-113-b)
5. Kenjayev S.N. Amir Temurning xalqaro munosabalarini o'rganishda etnologik tadqiqotlarning ahamiyati // moddiy-ma'naviy meros va umumbashsariy qadriyatlar Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallar to'plami (2024-yil 15-may). 150-152-b.
6. Kenjayev S.N. Temuriylar davrida dinlararo munosabat // Yoshlar va ilm-fan. Ilmiy ommabop, o'quv-metodik va ma'naviy-ma'rifiy jurnal. 1-SON. 06.05.2024. 97-101-b.
7. Kenjayev S.N. Amir Temurning tashqi siyosatida elchi-ayg'oqchilarning qo'shin g'alabasini taminlashdagi ishtiroki // Osiyo xalqaro universiteti axborotnomasi. 2024. 5-son 242-250-b.

8. Kenjayev S.N. Amir Temurning tashqi siyosatida tibet xalqlari va buddaviylik // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 2025.04.04. 167-170-b.
9. Kenjayev S.N. Amir Temurning savdo diplomatiyasida elxoniylar sulolasi vakillarining ishtiroki // Sohibqiron yulduzi Ijtimoiy-tarixiy, tarixiy va ommabop jurnal. №4. 2024. 6-11-b.
10. Kenjayev S.N. Amir Temur davrida mintaqada katolik cherkovi faoliyati // Scienceproblems.uz. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. № 10 (5)-2025. 19-23-b.
11. Kenjayev S.N. Amir Temur Ko'ragon davrida xristian dini vakillariga munosabat // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. №10. 2025. 144-147-b.
12. Kenjayev S.N. Shomoniylar vakillarining temuriylar imperiyasi aholisiga assimilyatsiya jarayonlari // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. № 5. 2025.
13. **Kenjayev S. N. QAM(Shomoniylar) dini vakillarining mo'g'ullar va temuriylar sulolasi davrida o'troqlashuvi**//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, №05/2026.35-39 b.
14. **Kenjayev S. N. Mo'g'ullar va temuriylar hukumdorlar diplomatiyasida dinlararo bag'rikenglik munosabatlari klassifikatsiyasi(adabiyotlar tahlili).** Sohibqiron yulduzi Ijtimoiy-tarixiy, tarixiy va ommabop jurnal. №5. 2026. 6-11b.
15. Kenjayev S.N. Temuriyzoda Shohruh Mirzo hukumdorligi davrida mintaqadagi madaniy hayot // образование наука и инновационные идеи в мире, 39(3),30–33.Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/11611>.
16. Kenjayev S.N. Temuriyzoda shahzodalarni tarbiyalashda xorijiy tillarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari // Kasbiy mahorat sari: chet tillarini o'qitishda zamonaviy metodologiyalar Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari Buxoro-2024 21-24-b.
17. Kenjayev S.N. “Boburnoma” asarida amir temur va temuriylar davri flora-faunasi tasnifi. “Zahiriddin Muhammad Bobur faoliyati va ijodining xalqaro miqyosda o'rganilishi va uning ahamiyati” //Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami – T.: O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2- jild, 2024. – 395 b.
18. Kenjayev S.N. Turkistonda jadidchilik milliy harakatining bosh g'oyasi va uning hozirgi kundagi ahamiyati. “Turkiston taraqqiyparvarlari merosi: tarixiy tajriba va milliy o'zlik” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman 2024-yil 4-5-okt. 949-953-b.
19. Kenjayev S.N. Sharq davlatlarida boshqaruv psixologiyasi: Amir Temur saltanatida liderlik modeli va uning zamonaviy boshqaruvga ta'siri // Zamonaviy dunyoda boshqaruv va karyera psixologiyasi: muammolar va yechimlar mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2025-yil 13- dekabr. 651-53-B.

20. Kenjayev S.N. Amir Temur saltanatida ilm-fan va tafakkur rivoji: Bugungi yoshlar ongida tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo'yicha tarixiy saboqlar // "Zamonaviy jamiyatda yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning pedagogik-psixologik muammolari va yechimlari" mavzusida ilmiy-amaliy konferensiya (2025-yil 19-dekabr. 458-459-b).

21. Kenjayev S.N. Sohibqiron Amir Temur diplomatiyasida diniy bag'ikenglik munosabatlari // Sohibqiron Amir Temur buyuk sarkarda, davlat arbobi, ilm-fan va madaniyat homiysi / [Matn]: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya -Buxoro : "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2026. - 446 b. (109-113-b)

22. Kenjayev S.N. Temuriylar tarixini o'rganuvchi manbalarda Maxdumzoda Mirzo Ulug'bekning Buxorodagi faoliyati tasnifi // Sohibqiron Amir Temur buyuk sarkarda, davlat arbobi, ilm-fan va madaniyat homiysi / [Matn]: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya -Buxoro : "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2026. - 446 b. (278-281-b)

23. Kenjayev S.N. Samarqand shahri miniatura maktabining xalqaro munosabatlardagi o'rni // Sharq qo'lyozma san'ati: an'anaviylik va zamonaviy yondashuv [Matn] : to'plam / muharrir G. Qarshiyeva; tuzuvchi A. Raxmatullaeva, Z. Asqarova, S. Azizxonova, L. Isamuhamedova, Z. Nosirova, D. Hojiboeva. – Toshkent: San'at jurnali, 2024. – 200 b. (112-114)

24. Kenjayev S.N. Suchjou shahridagi Samarqandlik va yahudiy savdogarlarning xitoy etnologiyasiga ta'siri xususida (Temuriylar Va Xitoy manbalarida tahlili) // "Amir Temur va temuriylar davri tarixi masalalari" / akademik Bo'riboy Ahmedov tavalludining 100 yilligiga bag'ishlangan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Temuriylar tarixi davlat muzeyi. (Toshkent, 18-oktabr 2024-yil). – Toshkent: "Voriz-nashriyot", 2024. – 356-bet. (322-327-b.)

25. Kenjayev S.N. Zahiriddin Muhammad Bobur va Mirzo Ulug'bek asarlarida temuriylar diplomati nomlaridagi tafovut yoxud tarjimonlarning kichik bir yanglishuvi // "Yoshlarning intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirishda Navoiy va Bobur ijodiy merosining o'rni va ahamiyati" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 2024-yil, 15-fevral. Buxoro. 337-342-bet.

26. Kenjayev S.N. Amir Temurning xalqaro munosabalarini o'rganishda etnologik tadqiqotlarning ahamiyati // moddiy-ma'naviy meros va umumbashsariy qadriyatlar Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallar to'plami (2024-yil 15-may). 150-152-b.

27. Kenjayev S.N. Temuriyzoda Shohruh Mirzo hukumronligi davrida temuriylar saltanatida aholi salomatligini ta'minlash bo'yicha tabobat maktablarining faoliyati //

O‘zbekiston — 2030” strategiyasini amalga oshirish yo‘nalishlari va istiqbollari yoshlar nigohida» mavzusidagi respublika ilmiy amaliy konferensiya. 208-211-b.

28. Kenjayev S.N. Tibet va Buddaviylik dini vakillarining: Amir Temurning Xitoy (min) yurishidagi ishtiroki // “Oliy ta’lim muassasalarida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlar: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman 1-2 sho‘ba materiallari. 2026-y. 351-358-b.

29. Kenjayev S.N. Amir Temur mahkamachilik faoliyatida diniy ulamolar faoliyati // “Amir Temur merosi - milliy g‘urur va ma’naviy kuch Manbai” mavzusidagi mintaqaviy ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Navoiy, 2026.320 b. (103-105)

30. Kenjayev S.N. Harnessing exosomes for biomarker development and therapy in hepatitis virus infection // Clinica Chimica Acta.journal homepage: www.elsevier.com/locate/cca 1-16 B.

31. Kenjayev S.N. **Principles of religious tolerance during the Temurid empire** // Inter Study ISSN 3030-9575 (online) Scientific-theoretical and methodological journal 2026, volume 2, issue 3. 84-90-b.

32. Kenjayev S.N. Relations between representatives of different religions in the Temurid empire: the example of christianity // European science international conference: Analysis of modern science and innovation <https://esiconf.org/index.php/AMSI/article/view/8306>. 373-375-b.

33. Kenjayev S.N. The Principles of tolerance toward christian denominations in Amir Temur's religious policy // European science international conference: modern problems in education and their scientific solutions <https://esiconf.org/index.php/MRIATS/article/view/8308> 307-309-b.

34. Kenjayev S.N. Transformation of local beliefs and shamanic rituals during the Timurid period // European science international conference: studying the progress of science and its shortcomings <https://esiconf.org/index.php/SPOFS/article/view/8310> 231-233-b.